13 MED UNIVERZALIZMOM IN PLURALIZMOM: ETNOGRAFSKE REPREZENTACIJE IN IDENTIFIKACIJSKE PRAKSE V PROSTORU ALPE-JADRAN

DOI: 10.17234/SEC.37.13
Prethodno priopćenje
Primljeno: 1. 10. 2025.
Prihvaćeno: 5. 12. 2025.

JURIJ FIKFAK
Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU /
Institute of Slovenian Ethnology ZRC SAZU
Novi trg 2,
SI–1000 Ljubljana, Slovenija / Slovenia
fikfak@zrc-sazu.si
orcid.org/0000-0003-0953-735X

Ovaj rad nalazi se u otvorenom pristupu i može se distribuirati u skladu s odredbama licencije CC BY-NC-ND 4.0 HR.

Razprava preučuje strategije pisanja, retorična vprašanja in opisne sloge v etnografskih besedilih 19. stoletja z območja Alpe–Jadran v okviru Habsburškega cesarstva. Na podlagi štirih primerov – kritik s Koroške, historiografije Avstrijskega primorja, nacionalizacije etnografije na Kranjskem ter sintetičnih del, kot sta Rudolfov Kronprinzenwerk in Vivantejev Irredentismo Adriatico – analizira, kako so retorične prakse krmarile med imperialnim poenotenjem in nacionalnim razločevanjem. Pod vplivom razsvetljenskega univerzalizma in romantičnega pluralizma so te prakse preoblikovale načine identifikacije: od upodabljanja eksotičnih »drugih« do oblikovanja kulturnih subjektov.

Ključne besede: *retorične strategije, etnografija, identifikacijske prakse, univerzalizem, pluralizem, Alpe-Jadran, jezikovni obrat*

UVOD

Na področju današnje regije Alpe-Jadran, ki je bila v naši raziskavi[1] omejena na nekdanje habsburške upravne enote Koroško s Celovcem (Klagenfurt), Samostojno mesto Trst in Avstrijsko primorje (Gorica) ter Kranjsko (Ljubljana), so se v devetnajstem stoletju živahno prepletale številne kulture (Fikfak in Schönberger 2024). Prevladovala je jezikovna raznolikost – nemščina, slovenščina, italijanščina in številna narečja. V

[1] V projektu *Diskurzi in prakse vmesnosti v alpsko-jadranski regiji: Celovec, Ljubljana in Trst 1815–1914* (gl. Zahvala in financiranje) je definicija Alpe-Jadran uokvirila osnovno zamisel o primerjavi treh glavnih mest in območij znotraj regije.

komunikacijskih prostorih in praksah so se posamezniki in skupnosti pogosto različno jezikovno identificirali, največkrat so se prilagodili konkretni prevladujoči situaciji, bodisi na podeželju bodisi v mestu, šoli, cerkvi, bodisi konfiguraciji razmerij moči, npr. pred državnim uradnikom.

Fran Zwitter (1967) navaja, da je po uradnem popisu, ki ga je opravil Carl Joseph von Czoernig in ki je temeljil na popisu iz leta 1846 za avstrijske dežele, na Kranjskem živelo 428.000 Slovencev in Srbov-Hrvatov (92 odstotkov celotnega prebivalstva); na Koroškem 96.000 (30 odstotkov); v Gorici 128.000 (67 odstotkov); v Trstu 25.000 (31,5 odstotka). Skupaj s hrvaškim prebivalstvom je živelo v Istri več kot 55 odstotkov (prim. Žitko 1993). Popisi ponazarjajo pisano jezikovno pokrajino: v administrativnem aparatu je bila uradni jezik nemščina, v Trstu se je kot uradovalni jezik uveljavila italijanščina. Zlasti v prvi polovici 19. stoletja so na slovanske jezike – predvsem slovenščino in hrvaščino – pogosto gledali kot na posamična, lokalno omejena narečja.

V tem večjezičnem in politično raznolikem okolju so se oblikovale pisne in jezikovne prakse, v katerih se je razmerje med jezikom, močjo in identifikacijami vzpostavljalo skozi sam način opisovanja. Prav tu se pojavi osrednji interes tega prispevka: raziskati, kako so pisci v habsburškem prostoru 19. stoletja s svojimi retoričnimi in jezikovnimi strategijami ne le opisovali, temveč tudi soustvarjali kulturne resničnosti. Osnova članka je izhodišče, da vsako ubesedovanje oz. upodabljanje sveta pomeni hkrati njegovo poustvarjanje: način, kako pisec govori o svetu, v veliki meri tudi določa horizont oziroma okno, v katerem naj ga naslovnik, bralec vidi in misli. Osrednje raziskovalno vprašanje je: Kako so retorične strategije v etnografskih[2] besedilih 19. stoletja oblikovale prehod od epistemološkega k identifikacijskemu diskurzu? Namen članka je pokazati, kako so bila etnografska besedila 19. stoletja ne le objektivni (po prepričanju samih avtorjev) opisi »drugega«, temveč tudi mehanizmi kulturne samorefleksije in preoblikovanja identifikacijskih praks. Z analizo jezikovnih in retoričnih praks želim razložiti prehod od diskurza, usmerjenega v spoznavanje in klasifikacijo, k diskurzu, v katerem jezik postane orodje samospoznavanja,[3] prepričevanja in kulturne artikulacije.

Od 1810 vse do 1914 so pisci ubesedovali podobe prebivalstva na tem ozemlju z različnimi retoričnimi strategijami, ki so se navdihovale v razsvetljenskih ali romantičnih intelektualnih idejah. Razsvetljenska retorika je stremela k racionalni jasnosti, se opirala na empirično opazovanje in je bila hkrati univerzalistično homogenizacijska. V tem okviru

---

[2] Izraza *etnografija* in *etnografski* sta tu uporabljena v kontekstu pisnih praks o ljudstvih in kulturah, ki še niso bile disciplinarno kodificirane.

[3] Eden od pogostih motivov za etnografske zapise je bilo stališče: »Ljudstvo mora spoznati sebe, da bo moglo in hotlo spoznavati druge.« (Šubic 1859:48).

so imperialne raziskave služile državi in pogosto zarisovale upodobitve, ki so »druge« objektivizirale kot primitivne, eksotične ali pasivne. Romantična retorika pa je dajala prednost subjektivni izkušnji, čustveni globini in vrednosti vsake kulture, kar je spodbudilo bolj empatične opise, po katerih so pisci obravnavali ljudstvo kot aktivne kulturne agente. Pri tem so se opirali na Johanna G. Herderja (1784) in Karla G. Antona (1783) in poudarili individualnost in estetsko izkušnjo (Spencer 2007).

Ti vplivi so oblikovali dva različna paradigmatična dostopa do resničnosti. Bila sta v interaktivni medigri med retoričnimi teorijami in zapisanimi predstavami in sta usmerjala percepcijo in horizont naslovnika. Izbrane strategije in stili opisovanja kažejo, kako so pisci te »druge« konstituirali z rabo binarnih opozicij: npr. civiliziran – neciviliziran, domači – tuji, sedanji – pretekli, in velikokrat potrjevali znano misel Montaigna, da »vsak poimenuje za barbarstvo tisto, kar ni njegova navada« (Montaigne 1580–1588). Pri tem so se v različnih žanrih (esejih, potopisih, romanih) prepletale površnosti, posplošitve, a tudi faktografska kritika. Za občasne zadrege pri opisovanju resničnosti je bila v veliki meri odločilna tudi izbira jezikovne forme, oz. natančneje glagolskega časa, znanega kot etnografski sedanjik, ki bralcu ponuja statično podobo časa in prostora (Köstlin 1991; Fikfak 2008). Ta upovedovalna praksa je ustvarila učinek neposredne prisotnosti, a je hkrati zamrznila družbene procese in spremembe, zaradi česar je »drugi« postal statična, skoraj brezčasna figura. Uporabljena jezikovna oblika je posedanjila preteklo in posplošila že izginjajoče, marsikdaj partikularne prakse, pri čemer lahko sklepamo, da je percepcija kultur in produkcija zapisov obsegala številne nianse in nihala med univerzalističnimi homogenizacijami in pluralističnimi zagovori razlik oz. enkratnosti.

Te dinamične premike – od opisovanja k soustvarjanju pomenov, od klasifikacije k identifikaciji – ponazarjam s štirimi primeri: na Koroškem, kjer so se v začetku 19. stoletja spopadli različni opisi lokalnega prebivalstva; v Avstrijskem primorju, kjer so sredi stoletja generacijska in ideološka razhajanja oblikovala nasprotne interpretacije Trsta in Istre; na Kranjskem, kjer so polemike v drugi polovici stoletja razkrivale razmerje med laičnimi in znanstvenimi pristopi in kjer so pisci odkrivali lastno kulturo; ter v nadnacionalnih besedilih, ki so konstruirali podobe habsburške raznolikosti.

Na Koroškem (1811–1813) je bil povod za razprave razsvetljenski potopis *Neueste Reise* Franza Sartorija. Johann G. Kumpf in Urban Jarnik sta se odzvala s polemiko, ki osvetljuje različne načine, kako opisovati lokalno prebivalstvo in njegov položaj v okviru habsburške monarhije (Fikfak in Schönberger 2024).

V Avstrijskem primorju (1850–1860) sta v ospredju dva avtorja, Pietro Kandler in Carlo Combi, ki sta se lotevala vprašanja demografske in kulturne podobe Istre. Čeprav sta oba delovala v okviru monarhije, je Kandler ohranjal razsvetljensko (in tudi uradniško) lojalnost imperiju, Combi pa je z idejo združene Italije prešel v iredentistični diskurz (Kalc 2024).

Na Kranjskem so pisci sredi in v drugi polovici stoletja (v Ljubljani in širši okolici) odkrivali, metodološko razvijali in afirmirali poglede na lastno in tujo kulturo; poseben pomen ima polemika, ki se je razprla ob vprašanju razmerja med laičnimi in znanstvenimi pristopi ter med afirmacijo slovenstva in navezovanjem na nemško kulturno tradicijo (Fikfak 1999:56). Nadnacionalne, tj. širše podobe habsburške raznolikosti so ponujali Karl von Czoernig v delu *Ethnographie der österreichischen Monarchie* (Czoernig 1857), obsežna monografija *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* (1885–1902) ter Angelo Vivante v delu *Irredentismo Adriatico* (Vivante 1912). Ti pogledi in strategije so nakazale oz. ponujale rešitev, kako združiti nadnacionalno vizijo z lojalnostjo državi.

Analiza opisov *Land und Leute* (Fikfak in Schönberger 2024) razkriva, kako so etnografi upodabljali ljudstva z željo po zgledni samopodobi imperija. Obenem pa je imela etnografija (v najširšem možnem obsegu) pomembno vlogo pri spodbujanju nacionalne samozavesti; retorični imperativ je bil: »ljudstvo mora spoznati sebe« (Fikfak 1999). Pregled habsburških »etnografij« kot »podob ljudstev« osvetljuje, kako so multietnični teksti konstruirali tako imperialne kot nacionalne pripovedi (Slavec Gradišnik 2024:109).

Na osnovi analize teh (teoretično vzorčenih) primerov je mogoče zaslutiti, kako so retorične strategije in identifikacijske prakse preoblikovale načine zapisovanja ter s tem tudi same objekte in subjekte upodobitve kulture »drugega«. Širše implikacije segajo do začetkov etnografije v državni statistični šoli v Göttingenu (spodbujeni tudi z ruskimi imperialnimi ambicijami), kjer so jo bistveno definirali Friedrich Müller, August Schlözer (1804) idr., ki so prepletali statistiko, zgodovino, lingvistiko, geografijo in antropologijo (Lindenfeld 1997; Vermeulen 2015:47–51). V habsburškem kontekstu so ta zapisovanja anticipirala etnologijo z retoriko opisa, ki je tudi s pomočjo empiričnega opazovanja lahko zagovarjala določeno kulturo (Fikfak in Schönberger 2024:30).

METODOLOŠKI OKVIR: JEZIKOVNE IN PISNE PRAKSE

Pri obravnavi pisnih in jezikovnih praks sledim razumevanju pisanja kot tiste družbene in kulturne prakse (Chartier 1994; de Certeau 1980), ki ni nevtralna, temveč je umeščena v strukture moči in jih s komunikacijo reproducira. Pisni diskurzi tako niso zgolj orodja posredovanja znanja, temveč pomenijo način, kako pisec rekonstruira hierarhije, pripadnosti in razlike. V tem smislu je jezik sredstvo vzpostavljanja pomenov in hkrati oblika delovanja v svetu, kjer opisovanje vedno vključuje izbiro perspektive in kaže na razmerja moči (Foucault 1969; Bakhtin 1981; Bourdieu 1990; Fairclough 1992).

Pierre Bourdieu (1990) opozarja, da ima jezik simbolično moč. Ko institucije (šola, država, administracija) izberejo, kateri jezik bo *lingua franca,* s tem tudi določajo, kateri

diskurz bo prevladal. Z odločitvijo Jožefa II. o uvedbi nemščine kot uradnega jezika uprave se je vzpostavilo dominantno diskurzivno polje, v katerem je izbrani jezik pridobil simbolni kapital in postal merilo kulturne legitimnosti. V tem okviru je povedna razsikava Philippa Deckerja (2023), ki pokaže, da so politike v času Metternicha ustvarjale »nacionalnosti brez nacionalizma«, torej sistem, v katerem so bile kulturne razlike priznane, a hkrati nevprašljivi del imperialne hierarhične strukture imperija. Gre za stališče, ki ga najbolje ilustrira izjava Franza Sartorija, kasnejšega avstrijskega cenzorja, ki je zapisal, da ga sploh ne zanima, kateri jezik govorijo prebivalci, pomembna je le njihova lojalnost cesarju.[4]

V tem okviru etnografske opise 19. stoletja obravnavam kot primere teh diskurzivnih praks: kot besedila, ki ne zrcalijo neposredno realnosti, temveč jo ustvarjajo z retoričnimi in simbolnimi sredstvi (Clifford 1988; Fikfak 2008). S tem se analitični poudarek premakne od vprašanja, *kaj je bilo opisano*, k vprašanju, *kako je bilo opisano in zakaj na ta način* oz. kako se je skozi jezik opisa oblikoval prehod od jezika o stvareh k jeziku identifikacije – od empirije k samoafirmaciji kulturnih subjektov.

V nadaljevanju analiziram izbrana etnografska in kulturna besedila 19. stoletja, ki zajemajo razpon od razsvetljenskih potopisov (Hacquet in Sartori), etnografsko statističnih opisov (Czoernig) do romantičnega pluralizma in identifikacijskih praks (Jarnik, Korytko, Vraz) in do nadnacionalnih refleksij (Vivante). Izbor Vivanteja zahteva posebno obrazložitev: medtem ko vsi drugi avtorji prehajajo med jezikom »objektivnega« opisa v jezik nacionalizirajočih identifikacij, Vivante ostaja zavezan jeziku nadnacionalne, a razredne diferenciacije. Izbor primerov je zasnovan tako, da ponazarja različne ideološke in žanrske horizonte etnografskega pisanja ter pragove, na katerih se prehaja od opisovanja drugega k samoreprezentaciji.

Izbor temeljnih konceptov – univerzalizma, pluralizma, epistemološkega praga in liminalnosti – omogoča razumevanje tega prehoda: pojasnjuje, kako se jezik, ki je sprva služil opisu drugega, postopno preoblikuje v sredstvo samorazumevanja in identifikacije v habsburških etnografskih besedilih.

TEORETIČNI OKVIR

V tem besedilu se opiram na tri oz. štiri koncepte, s katerimi osvetljujem, kako so retorične strategije oblikovale identifikacijske prakse v regiji Alpe-Jadran. Pri tem upoštevamo kritike subjektivnosti in omejene zmožnosti posploševanja ter izpostavljam

[4] »Es ist mir gleichgueltig, welche Sprache die Bewohner sprechen, solange sie dem Kaiser treu ergeben sind.« (Sartori 1811:32–33).

strukturno pogojenost diskurzivnih konfliktov.

Univerzalizem in pluralizem, dve paradigmi percepcije kulture – sta vira temeljne napetosti in kažeta na dinamično razmerje različnih načinov dojemanja kulturne raznolikosti. *Univerzalizem* postavlja vse narode na isto civilizacijsko lestvico in homogenizira raznolikost za namene imperialne uprave (Fikfak 1999:88–90; Cherniss in Hardy 2023). Na habsburških obmejnih območjih so predstavniki univerzalnega pristopa pogosto izvajali kulturno homogenizacijo in na primer v nemških zapisih Slovence na Koroškem v okviru zamišljene kulturno-civilizacijske lestvice imeli za »neumne« (Klobčar 2022:521) ali »pol surove« (Hacquet 1801–1808, 1:X–XI; Fikfak 2003:39). Izhodišče in izpeljava tega koncepta v obravnavanih besedilih je bila pravzaprav redukcija[5] idej državne statistične etnografske šole v Göttingenu.

Drugi koncept, *pluralizem,* se napaja s Herderjevo filozofije kulture, ki razvija in zagovarja različne oblike izražanja in kulture ter jih obravnava kot neprimerljive in hkrati enakovredne (Spencer 2007). To nasprotje najdemo tudi v razlikah v percepciji na subjektivni ravni: medtem ko so domači opazovalci (npr. Jarnik) svoje kulture avtoeksotizirali, jih idealizirali in izbrisali ali ignorirali njihove banalne ali trivialne ravni v korist narodotvornega samospoznavanja, so tuji opazovalci večinoma iste kulture dojemali kot eksotične (Fikfak 1999; Baum 2009).

Epistemološki prag je tretji koncept, je trenutek, ko se diskurz premakne iz imaginarnega k faktičnemu, iz generalizacije v fragmentacijo, s tem da prizna posamično oz. individualno obliko oz. izraz kulture. V okviru Bahtinove ideje kronotopa (Bakhtin 1981) koncept praga razumem kot epistemološki prehod, ki označuje premik od eksotizacije k afirmaciji faktografskega pogleda; od primarne lojalnosti imperiju k zagovoru lokalnega, etničnega in pozneje nacionalnega; od naivnega realizma k bolj kompleksnim identifikacijam in perspektivam (prim. Paricio 2021). Koncept praga ni le metaforičen opis premene ali prehoda, je analitični model, s katerim lahko razložimo, kako se v jeziku in opisu vzpostavljajo nova razmerja med subjektom in objektom opazovanja. Kot je pokazal že van Gennep (1960) in kasneje Turner (1969), prag učinkuje kot liminalni prostor, v katerem se identitete na novo preoblikujejo.

---

[5] Pri obeh konceptih, ki ju Berlin imenuje univerzalizem in pluralizem, lahko opazimo podobne redukcije osnovnih idej. Razsvetljenski univerzalizem göttingenske šole (Schlözer, Gatterer, Müller), katerega naloga je bilo razumeti kulture, se je v praksi poenostavil v upravljanje, katalogizacijo in posplošitev (prim. Vermeulen 2015) in eksotizacijo »drugega«; pri Herderjevemu pluralizmu priznavanja različnih kultur in s tem povezanih zbiralskih akcij pa se je zgodila redukcija na nacionalno idejo (prim. Ljuboja 2018). Gre za splošni fenomen recepcije določenih idej ali ideologije, pri katerih se z redukcijo prvotnih zamisli oblikuje nova »koherentna« konfiguracija poenostavljenih idej.

Zadnji koncept se nanaša na čas pred in po epistemološkem prehodu, na *liminalnost.* Turnerjev koncept (1969) ponuja perspektivo, ki jo lahko opišemo kot paradigmatično vmesnost – napetost med staro paradigmo, ki še vztraja, in novo, ki se šele oblikuje. V obmejnih etnografijah se je ta vmesnost razkrivala v srečanjih besedil – v trenutkih, ko so pisci in opisovani subjekti obstajali v prostoru med lojalnostjo imperiju in nacionalno diferenciacijo. Kritična analiza kaže, da je bila v italijanskih besedilih, npr. Combiju, povezana z iredentizmom, medtem ko je v slovenskih besedilih delovala predvsem kot afirmacija lastne kulturne in etnične identitete (Fikfak 1999:63).

Pomemben pa je še en vidik. Obravnavani primeri razkrivajo, da diskurzivni spopadi 19. stoletja niso bili zgolj intelektualni konflikti med idejami, temveč *strukturni konflikti* med pozicijami v družbenem polju (Bourdieu 1990), ki so vplivali tudi na izbiro jezikovnih, retoričnih strategij. Pozicija v družbeni strukturi strukturira habitus oz. dispozicije, ki določajo, kako akterji dojemajo svet. Dejstvo je, da ob spremembi družbene strukture praviloma nastane zamik, saj habitusi večinoma še vedno delujejo po stari logiki (*hysteresis effect,* Bourdieu 1990). To ustvarja časovno asinhronost: nekateri akterji še delujejo v stari strukturi (Sartori, Kandler), drugi že v novi (Jarnik, Combi).

O PISCIH, ZBIRALCIH, RAZISKOVALCIH, POPOTNIKIH

Pri analizi izbranih besedil, ki govorijo o ljudstvu in njegovi kulturi, je treba upoštevati dejstvo, da avtorji, obravnavani v tem besedilu, niso bili etnografi v današnjem disciplinarnem smislu (Slavec Gradišnik 2024:106). Bili so zdravniki, duhovniki, uradniki, zgodovinarji ali popotniki; nekateri so kulturne razlike opazovali in opisovali sistematično, drugi priložnostno. V nekaterih primerih je šlo za potopise, odgovore na vprašalnice ali tudi kot administrativna poročila (Fikfak in Schönberger 2024:11). Drugod pa so avtorji, morda že pod vplivom Herderja in romantičnega kulturnega pluralizma, pogled obrnili navznoter ter dokumentirali lastno kulturo kot vredno ohranitve in afirmacije (Spencer 2007).

Ta preplet zunanjega opazovanja in potrebe po zagovoru lastne kulture razkriva prehodni značaj praks opisa v 19. stoletju: etnografija tu še ni bila disciplina, temveč nabor retoričnih strategij, s katerimi so opazovalci konstruirali tako »druge« kot sebe (Fikfak 1999:65). V analiziranih besedilih se ponavljajo določeni postopki in prakse reprezentacije, s katerimi so pisci mislili in upodabljali ljudstva in njihovo kulturo. Pojma, kot sta »retorične strategije« in »prakse reprezentacije«, uporabljam v analitičnem smislu – ne kot lastne koncepte obravnavanih avtorjev, temveč kot orodja za razumevanje, kako so v besedilih 19. stoletja oblikovani načini videnja in vrednotenja kulturne raznolikosti. Med najpogostejšimi postopki so trije tipi diskurzivnih praks, ki razkrivajo dinamiko

etnografskega pisanja: eksotizacija, faktografska kritika in identifikacija. *Eksotizacija* predstavlja ljudstva kot »primitivna«, statična ali »brez zgodovine«, pri čemer pogosto uporablja senzacionalne binarnosti za poudarjanje razlik s civiliziranim svetom (Fikfak in Schönberger 2024:24). Pri *faktografski kritiki* gre za prakse opisa, ki se opirajo na empirične izkušnje ali relativizacijo konteksta in pogosto učinkujejo kot protiutež eksotizaciji. *Identifikacijske prakse* zajemajo tako samopozicioniranje avtorjev (od imperialnega pisca do zagovornika posamične kulture) kot subjektne položaje, pripisane populacijam (od pasivnih »drugih« k aktivnim kulturnim agentom) (Schemmer in Schönberger 2024).

Čeprav se koncepti univerzalizma/pluralizma, pragov prehoda in liminalnosti prepletajo, so v tem članku *paradigmatični pragovi* osrednja analitična metafora. Meyer in Land (2003) pravita, da prestopiti prag pomeni omogočiti dostop do novega razumevanja in s tem do spremembe epistemoloških in identifikacijskih horizontov. Koncept je mogoče uporabiti tudi za analizo diskurzivnih prehodov 19. stoletja, kjer razsvetljenske klasifikacije in generalizacije srečajo ali trčijo v romantično individualizacijo in fragmentacijo ustvarjajo nova polja identifikacije. Koncept praga ni le metaforičen opis spremembe oz. premene, je analitični model, s katerim lahko razložimo, kako se v jeziku in opisu vzpostavljajo nova razmerja med subjektom in objektom opazovanja. Kot je pokazal že van Gennep (1960) in kasneje Turner (1969), prag učinkuje kot liminalni prostor, v katerem se identifikacijske prakse na novo preoblikujejo. Obravnavani primeri tako kažejo posledice retoričnega srečanja, prestopa ali trka s pragom.

KOROŠKA – TUJEC IN DOMAČIN ALI MED IMAGINACIJO IN DEJSTVI

Na koncu 18. in v začetku 19. stoletja je Koroška ponazarjala večkulturne zapletenosti habsburške monarhije, na katere so vplivale tudi jezikovna in etnična fluidnost in politika centralizacije po reformah Jožefa II. (Rindler Schjerve 2003). Etnografski spisi so v tem kontekstu velikokrat spodbudili polemike, saj so pisci pri reprezentacijah »drugega« nihali med imaginarnim in faktičnim, med vidikom popotnika in domačega raziskovalca (prim. Fikfak in Schönberger 2024:12).

Med letoma 1811 in 1813 je zaradi objave potopisa *Neueste Reise durch Oesterreich* ... (Sartori 1811) prišlo do polemike med univerzalizmom razsvetljenstva in ideali romantičnega pluralizma (Berlin 1999). Avtor, Franz Sartori, vladni uradnik, je v svojem potopisu eksotiziral Korošce (npr. kot tatove, ki so lomili okenske rešetke) in utelešal razsvetljenski univerzalizem. A hkrati je v besedilu izpostavil civilizacijsko hierarhijo, v kateri je nemško govoreči človek nosilec kulture in reda, pobožni slovenski

pa je predkulturni objekt, ki »nepopolno razume voljo oblasti, a zvesto uboga« (Sartori 1811:279–287). Ustanovitelj *Carinthie,* romantični pesnik Johann Gottfried Kumpf, je bil prvi, ki se je s kritiko oglasil še isto leto in izpodbijal Sartorijevo karikirano, delno tudi napačno podobo Koroščev, se posmehoval Sartorijevim »površnim opazovanjem« in poudarjal vrednost lokalne kulture (Sartori 1811). Dve leti kasneje se je oglasil tudi slovenski duhovnik Urban Jarnik (1813), ki so ga navdihovale misli Johanna G. Herderja. Kot enega glavnih Sartorijevih virov je odkril Balthasarja Hacqueta (Fikfak 2003); z dejstvi je primerjal Sartorijeve in Hacquetove izjave ter popravil njuna napačna poimenovanja (npr. »Sila« namesto »Ziljani«). Medtem ko je zagovarjal lokalno ljudsko poezijo, je poudaril tudi kulturni kontekst – gre za romantični obrat, za subjektivni zagovor lokalne in etnične kulturne objektivacije (Spencer 2007).

Polemika med Sartorijem, Kumpfom in Jarnikom je paradigmatičen primer preloma: nasproti razsvetljenskemu modelu opazovanja je faktografska, kulturno utemeljena samoreprezentacija. Na prvi pogled gre le za razliko med tujcem in domačinom, tj. med zunanjim opazovalcem, neudeležencem in notranjim akterjem opisovane kulture, a v resnici gre še bolj za razliko med epistemološkim diskurzom opazovanja in opisa ter diskurzom lokalne in etnične identifikacije. Franz Sartori je nevede sprožil eno prvih polemik v habsburškem prostoru – morala bi se zgoditi že ob Hacquetovih opisih – med tema dvema, temeljno različnima pogledoma na resničnost. Ta polemika jasno artikulira napetost med imperialnim diskurzom univerzalizma in lokalnim pluralističnim odgovorom, ki postavi jezik in kulturo kot nosilca simbolne moči.

Ta polemika tudi jasno ponazarja strukturno pogojen konflikt: Sartori kot vladni uradnik reproducira razsvetljenski univerzalistični habitus, ki je strukturno vezan na njegovo pozicijo v imperialni administraciji. Jarnik in Kumpf kot lokalna akterja (duhovnik, pesnik-urednik) delujeta v novo nastajajoči strukturi, kjer je partikularna kultura legitimni objekta védenja. Časovna asinhronost – Sartori deluje še v stari strukturi, Kumpf in Jarnik že v novi – ustvarja konflikt, ki ga ni mogoče rešiti z argumentacijo, saj izhaja iz dveh nezdružljivih strukturnih logik. Gre za epistemološki prehod od imperialne in pogosto površne objektivizacije v zagovor pluralističnega kulturnega izraza. Diskusije so utrdile retorične premike. Kumpf, urednik *Carinthie,* je definiral lokalni izraz kot obliko upora proti pogledu tujca; Jarnik pa je v enem najtehtnejših besedil tistega časa (Jarnik 1984 [1826]) opisal grožnjo kulturni različnosti in jo poimenoval germanizacija. Ti obrati kažejo na razkol med imperialnim nadzorom in pluralizmom (Yack 2013). Identifikacijske prakse so opolnomočile opazovane, ki so se iz »necivilizirani« razvili v odporne subjekte, kar je vplivalo tudi na slovensko nacionalno prebujanje (Fikfak 1999:127–128, 136–137). V širšem kontekstu je to omogočilo etnografski fokus na partikularnosti in s tem obmejne fluidnosti.

AVSTRIJSKO PRIMORJE (OD GORICE DO ISTRE) – OD NEVTRALNE AVSTRO-ITALSKE K IREDENTISTIČNI RETORIKI

Sredi 19. stoletja je Avstrijsko primorje (Küstenland), od Gorice pa vse do Istre, tvorilo mozaik jezikovne in kulturne raznolikosti, v katerem so se italijanski, slovenski, hrvaški in nemški vplivi prepletali v urbanih središčih, kot je Trst, pa tudi na podeželju (Rutar 1896; Kalc 2024). Strategije pisanja v etnografskih opisih so poskušale urediti ta etnični mozaik različnih identifikacijskih praks (prim. Fikfak in Schönberger 2024:8). Dogajanja iz 50. in 60. let 19. stoletja lahko štejemo za prelomnico, ko so se strategije dopuščanja začele spreminjati v izključevanje (prim. Wirtz 2016:346). Kompleksno jezikovno in etnično podobo, ki jih je z vidika sodnega sistema in vprašanja hegemonije v Trstu analizirala Susanne Czeitschner (2003) naj ponazorimo z dvema posameznikoma, ki sta se ukvarjala z demografsko in kulturno podobo Trsta in Istre v 50. in 60. letih. Pietro Kandler in Carlo Combi sta delovala v okviru habsburške monarhije, vendar z različnimi generacijskimi in nasprotnimi intelektualnimi stališči.

Pietro Kandler (1804–1872), odvetnik, državni uradnik, zgodovinar in arheolog v Trstu, je v svojih delih skušal ohraniti občutljivo ravnovesje med imperialno lojalnostjo in nacionalnimi poudarki. Po eni strani je uporabljal razsvetljensko faktografsko retoriko brez izrazite pristranskosti, kar ga je pozicioniralo kot »objektivnega« opazovalca, lojalnega habsburškemu cesarstvu (prim. Toncich in Bergmann 2022). Kandlerjevi sintagmi, kot sta »enotnost pod krono« in »zvesti podaniki«, odražata imperialni pluralizem, ki promovira enotnost monarhije. *V Storii dell'Istria* (1846–1852) je poudaril, da je »L'Istria è un ponte tra culture« (Kandler 1846–1852, 1846) in hkrati uporabil izraze »nacionalna slava«, »kulturna superiornost« in »ohranjanje dediščine«, ki poveličujejo italijansko kulturo. Te formulacije so ustvarile hibridni diskurz, s čustvenim jezikom za italijanski kulturno-nacionalni ponos in »nevtralnim« jezikom za imperialno agendo.

Carlo Combi (1827–1884), istrski pravnik iz Kopra, je v *Etnografii dell'Istria* (Combi 1860–1861) Italijane označil za »civilizirane« in »kulturno nadrejene«, medtem ko je Slovane (mislil je tako Slovence kot Hrvate) pa kot »različne«, »brez zgodovine« in »brez civilizacije« in jih postavil v vlogo Drugega (prim. Bertoša 1974). Čeprav so njegovi zgodnejši zapisi o folklori kazali simpatijo do pluralnosti in habsburškega okvira, je izgnanstvo leta 1859 pomenilo prestop praga (Bakhtin 1981:248) in prelomno vplivalo na njegovo retoriko. Dokončno je posvojil iredentistični diskurz in romantično subjektivnost povezal z nacionalistično (avto)eksotizacijo (Spencer 2007). Combijeva retorika je sprejela romantično subjektivnost, nacionalizirala je Italijane kot »mi« in definirala Neitalijane kot »druge«. Na ta način je razbila univerzalistično, nadetnično enotnost in ponazorila pojav, na katerega opozarja Berlin: pluralizem se lahko sprevrže v izključevanje (Steinmetz

2020). Kandler je ohranjal pogled na različnost kultur, subjektivna iredentistična percepcija Combija in kasneje Ruggera Timeusa (gl. Kalc 2024) pa je razdruževala.

Čeprav med Pietrom Kandlerjem in Carlom Combijem ni prišlo do neposredne razprave, njuni besedili ponazarjata dva popolnoma različna tipa diskurza, tj. imperialno anacionalnost in romantični nacionalizem. Gre za polemiko med dvema načeloma – lojalnostjo monarhiji in identifikacijo z novo italijansko državo ter hkrati za temeljno razhajanje med epistemološkim diskurzom opisa in identifikacijskim diskurzom samoreprezentacije.

Kontrast med Kandlerjevo faktografsko uravnoteženostjo in Combijevo emocionalno iredentistično retoriko razkrije temeljno diskurzivno napetost habsburškega prostora: prehod od racionalne legitimacije imperialnega reda k retoriki identifikacije, ki ima za središče politične avtonomije jezik, kulturo in pripadnost. Razlika med Kandlerjem in Combijem ni zgolj v različnih »mnenjih« o Trstu ali Istri, temveč v različnih strukturnih pozicijah, ki določajo diskurz. Kandler je kot državni uradnik in zgodovinar zavezan retoriki, ki omogoča sobivanje različnih kultur v monarhiji. Combi kot politični izgnanec postane strukturno prisiljen v iredentistični diskurz – izgnanstvo ga ne le osebno travmatizira, temveč premakne iz pozicije lojalnega cesarskega subjekta v pozicijo nacionalista. Ta strukturna transformacija odpre prostor za diskurz, ki prej ni bil mogoč.

Posledice teh dogajanj so bili premiki iz nevprašljivega sobivanja v paralelnih svetovih v etnično in civilizacijsko polarizacijo. Kandler je bil v politiki razumljen kot tisti, ki je ohranjal fluidne identifikacije (Toncich in Bergmann 2022). Combi pa se je utrdil kot iredentistična ikona, saj je podžigal aneksijo Istre, pri čemer so Slovani kot »drugi« ostali brez agencije; sam pa je postal mučenik v iredentističnem diskurzu. Njegovo izgnanstvo ga je kot opazovalca dokončno preoblikovalo v nacionalista in opazovane »druge« v marginalizirane (prim. Bertoša 1974). V tem smislu avtorja reprezentirata dinamiko prehoda, v kateri razsvetljenski pogled trči na nacionalno retoriko identifikacije in kjer pisni diskurz postane orodje politične delitve in kulturne mobilizacije.

KRANJSKA – ETNOGRAFIJA KOT PRILOŽNOST ZA AFIRMACIJO LASTNE KULTURE

Na Kranjskem, središču slovensko govorečega prebivalstva v 19. stoletju, so se etnične in jezikovne identifikacije prepletale z imperialno centralizacijo (Slavec Gradišnik 2024:112). Pisci so sredi in v drugi polovici stoletja (predvsem v Ljubljani in njeni širši okolici) odkrivali, metodološko razvijali in utrjevali poglede na lastno in tujo kulturo. Za večino slovenskih avtorjev je bilo mesto primarne socializacije podeželsko okolje. V

prevladujoče nemškem urbanem okolju pa je navadno potekala sekundarna socializacija, katere posledici sta bili doživljanje razlike med urbano in ruralno kulturo in idealizacijo »avtentičnega« vaškega življenja. Ti zunanji dejavniki so spodbudili avtoeksotizacijo, ki je imela še en vir: avtorji so dojemali podeželje kot inkubatorja kulture in »žive zgodovine« (prim. Mlakar 2022). Hkrati z oblikovanjem romantične podobe slovenske ljudske kulture, ki je postajala opora odporu proti germanizaciji, je potekal tudi prehod od naključnega zbiranja v sistematično raziskovanje; namesto prevajanja besedila v knjižno slovenščino se je zgodil zapis v narečju z (individualiziranim) kontekstom.

Emil Korytko (1813–1839), poljski politični izgnanec, je med bivanjem v Ljubljani začel sistematično zbirati ljudske pesmi in postavil temelje za prvo znanstveno dokumentacijo slovenske folklore (Novak 1972). Tujec, zunanji opazovalec, ki se je na Poljskem začel ukvarjati s študijem folklore, senzibiliziran z romantičnim pogledom na slovenski »ljudski duh«, je ljudski dediščini podelil status (neodkritega) nacionalnega arhiva.

> Najzanimivejša zgodovina vsakega naroda, posebno pa vsakega rodu, ki nima pokazati kakega važnega pomena v svetovni zgodovini, bi bila popolna zbirka ljudskih pesmi in pripovedk, opis nravnega in družinskega življenja, prikaz nravi, šeg in navad, kar bi vse moralo jasno pokazati stanje duševnega razvoja in napredek naroda. (Novak 1972:30)

Stanko Vraz (1810–1851), kasnejši predstavnik ilirizma, je ljudsko pesem umestil v širši slovanski in romantični okvir ter jo estetsko in ideološko ovrednotil kot izraz duše ljudstva (prim. Baš 1978–1980). Hkrati je bil eden prvih, ki se je zavedal fenomena tujosti, predvsem statusne in kulturne razlike med podeželskim informatorjem in urbaniziranim raziskovalcem, kar najbolje ponazori izjava: »Naše mišljenje je k šegi, ki po mestih kraljuje, priklenjeno.« (Fikfak 1999:116).

S Korytkom sta, sicer z različnima pristopoma, ustvarila prostor, v katerem je folklora postala znanstveno gradivo in hkrati retorično orodje kulturne identifikacije (Fikfak 1999:60).

Pesnik in folklorist Matija Valjavec (1831–1897) je zbirateljstvo nadgradil z metodološko doslednejšim delom. Leta 1850 je še kot dijak Andreju Praprotniku zapisal:

> Vem, da ste Slovenec in de za slovensko reč gorete, toraj vas prosim, če imate kaj slovenskih narodnih pesmic ali pa povestic nabranih, de jih, ako vas je volja, meni poslati blagovolite. (Ms 666, NUK, Ljubljana).

V teh tradicijah je iskal duha ljudstva. Sistematično zapisovanje v narečju in skrb za kontekstualne okoliščine nastanka besedil ga uvrščajo med zbirateljski in znanstveni koncept (prim. Stanonik 2012:209–219).

Ivan Navratil (1825–1896), dolgoletni uradnik na Dunaju, zavzema prehodno

mesto med empiričnim zbirateljstvom Matije Valjavca in sistematično filološko folkloristiko Gregorja Kreka. Primarna podeželska in sekundarna urbana izkušnja sta oblikovali njegov asimetrični, deloma normativni pogled na ljudsko kulturo. Od poučevalnega *Vedeža* preide k primerjalnim študijam v *Letopisu Matice slovenske* (1885–1896), lokalno gradivo poveže z evropskim znanstvenim aparatom (Grimm, Wuttke, Afanasjev, Krek) ter slovensko izročilo umesti v širši kulturnozgodovinski kontekst nastajajoče pozitivistične etnografije.

Primerjalno, sistematično in z zgodovinsko kritičnimi metodami je ljudsko izročilo obravnaval Gregor Krek (1840–1905), profesor slavistike v Gradcu. V monumentalnem delu *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte* (1874 in 1887; Krek 1874) je presegel romantične okvire »narodnega duha« in se vključil v evropski filološki in literarnozgodovinski diskurz. Krekova institucionalizacija raziskovanja ljudskega izročila pomeni jasen prehod iz laičnega zbirateljstva v znanost, slovenska etnografija je stopila v akademski prostor (Fikfak 2006).

Pri pregledu razvoja dinamike med laičnim in (strokovnim) znanstvenim ter med slovenskim in nemškim ubesedovanjem ni mogoče mimo Karla Deschmanna (1821–1889), dolgoletnega kustosa Narodnega muzeja. Kot slovenski narodnjak v času marčne revolucije se je konec 50. let 19. stoletja politično opredelil za nemško liberalno orientacijo. Znamenita je njegova polemika z Davorinom Trstenjakom, ki je želel nacionalno afirmacijo in je zato v ljudski kulturi iskal dokaz slovenske avtohtonosti, kustos Deschmann pa je dokazoval civilizacijske razlike med nemško in slovensko kulturo in laiku očital nekompetentnost.

Polemika med Deschmannom in Trstenjakom je paradigmatičen primer strukturnega konflikta: kustos nacionalnega muzeja legitimira sebe in svojo institucijo z »znanstveno objektivnostjo« in nevtralnostjo, kar ga strukturno veže na univerzalistični, pogosto nemško orientirani diskurz. Narodni aktivist legitimira svoje delovanje z »zagovorom avtohtonosti« in kulturne posebnosti, kar ga strukturno veže na partikularistični, slovensko orientirani diskurz. Oba sta strukturno vezana na svoj diskurz – ne moreta govoriti drugače, ne da bi prej spremenila pozicijo v polju kulturne produkcije.

Razvoj slovenske etnografije tako kaže pisano podobo avtorjev: s slovanskim duhom fascinirani Korytko, ilirski Vraz, romantično motivirani Valjavec, profesor Krek, nemško orientirani Deschmann. Skupaj pričajo o tem, da se je etnografski pogled na Kranjskem razvil iz laičnega zbirateljstva v znanstveno disciplino in da je nihal med imperialnimi lojalnostmi in nacionalnimi afirmacijami, med romantično motivacijo in akademsko metodologijo.[6]

---

[6] Na Hrvaškem je razvoj od splošnega, laičnega, do etničnega in nazadnje znanstvenega etnološkega pogleda v 19. stoletju orisal Vitomir Belaj v delu *Die Kunde vom kroatischen Volk* (Belaj 1998).

Številni etnografski, geografski, zgodovinski opisi so poskusili zajeti raznolikost celotne habsburške monarhije (prim. Fikfak in Johler 2008; Holfelder et al. 2024; Katschnig 2024; Slavec Gradišnik 2024). Različne retorične strategije in nadnacionalni pogled na etnično in kulturno raznolikost prebivalcev habsburške monarhije lahko razberemo v delu *Ethnographie der österreichischen Monarchie Karla von Czoerniga* (1857), v monumentalni izdaji *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* (1885–1902) in v polemičnem besedilu Angela Vivanteja *Irredentismo Adriatico* (Vivante 1912). Ti pogledi in strategije so sugerirali rešitve, kako združiti nadnacionalno perspektivo z državno lojalnostjo.

Karl von Czoernig v delu *Ethnographie der österreichischen Monarchie* uravnoveša imperialno in nacionalno logiko. Kot glavni habsburški statistik je uporabljal etnografijo kot administrativno orodje za upravljanje etnično in kulturno raznolikega prebivalstva. Njegov epistemološki pristop temelji na kvantifikaciji in klasifikaciji »ljudstev« kot upravnih kategorij – v tem smislu je etnografija pravzaprav znanstvena legitimacija oblasti. S faktografsko retoriko je dokumentiral raznolikost, a s poudarki tako na civilizacijskih razlikah kot na implicitni hierarhiji ljudstev v monarhiji, ki je nemško govoreče označila za »marljive in napredne« (Slavec Gradišnik 2024:126).

Zamisel o monumentalni predstavitvi habsburškega imperija v 24 knjigah oz. *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* (Kronprinzenwerk) je črpala navdih v liberalnemu pogledu prestolonaslednika Rudolfa na multietnično skupnost in njegovih željah po reformiranju cesarstva (Fikfak in Johler 2008). Za delo je značilna faktografska, pluralistična retorika, s katero številni pisci dokumentirajo vsa ljudstva habsburške monarhije: »Die Monarchie in ihrer Vielfalt« (Monarhija v svoji raznolikosti). V tem zadnjem poskusu restavriranja podobe monarhije se diskurz premakne z epistemološke na identifikacijsko raven: etnografska vednost se uporablja za legitimizacijo ideje o skupni večkulturni identiteti. Strategija prestolonaslednika iniciatorja in urednikov dela je bila izogibati se binarnostim in prikazati ljudstva kot sosubjekte v harmonični monarhiji.

Angelo Vivante (1869–1915), rojen v Trstu, se je preobrazil iz lojalnega habsburškega državljana v marksističnega kritika nacionalizma. Življenje v večetničnem in večjezikovnem pristaniškem mestu ga je izpostavilo obmejni fluidnosti, kjer so bile identifikacije prehodne ali »vmesne«. V delu *Irredentismo Adriatico* (Vivante 1912) je uvedel pojem »hibridnega podeželana« (137–138), ki se lahko jezikovno prilagodi italijanskemu okolju, doma pa ostane »slovansko« govoreč. Z marksistično faktografsko analizo je kritiziral italijanski iredentizem in zagovarjal multietnično sobivanje v jadranski regiji v okviru habsburške monarhije (prim. Zorzenon 2017; Kalc 2024). Njegov tekst je vrhunec transformacije, diskurz postane sredstvo kritike same ideje nacionalne identifikacije. Vivante je bil v analizo

vključen prav zaradi povsem drugačne diskurzivne prakse: medtem ko vsi drugi avtorji – od Hacqueta in Sartorija prek Jarnika in Korytka do Kandlerja in Kreka – prej ali slej preidejo iz jezika »objektivnega« opisa v jezik nacionalizirajočih identifikacijskih praks, Vivante ostaja zavezan jeziku diferenciacije družbenega statusa. Namesto nacionalne naracije ponuja družbeno-analitično perspektivo in namesto naroda kot organske celote govori o prebivalstvu, razredih in družbenih razmerjih. Zavrnitev takrat vseprisotne naracije ni zgolj ideološka izbira, temveč epistemološka pozicija: za Vivanteja je nacionalna identifikacija mistifikacija družbenih razrednih razmerij – »buržoazna iluzija« (»Nazionalismo è illusione borghese«), ki zakrije realne ekonomske antagonizme. S tem Vivante predstavlja konec paradigme identifikacijskega diskurza, ki ga ta članek analizira, in napoveduje postnacionalno, razredno utemeljeno razumevanje kulture.

Czoernigovo temeljito in izčrpno delo je bilo v marsičem vir kasnejšim imperialnim etnografijam, hkrati je krepilo hierarhično pluralnost v administraciji (Slavec Gradišnik 2024:128). Delo *Kronprinzenwerk* je postalo liberalni testament habsburške monarhije, spodbujalo je imperialni ponos s prikazom raznolikosti in vplival na kulturne politike do 1918 (Fikfak in Johler 2008; Fikfak in Schönberger 2024:12). Vivantejeve ideje so vplivale na protinacionalistični diskurz in socialistična gibanja, ki so presegala etnične meje na Jadranu (Žitko 2015; Kalc 2024). Identifikacijske prakse so poudarile vlogo retorike: faktografski pluralizem je promoviral dialog. A vsa prizadevanja za nadetnično, nadnacionalno poenotenje so pogosto razkrila krhkosti, saj je prevladal nacionalizem (Fikfak 1999:87).

Ta razvojna linija – od administrativne vednosti k ideološki kritiki – ponazarja, kako se je diskurz v poznem 19. stoletju premaknil od univerzalnega k pluralnemu in naposled k nadnacionalnemu razumevanju identitete. V vseh treh primerih je postal jezik osrednje orodje simbolne moči: pri Czoernigu je bil orodje klasifikacije, v Kronprinzenwerk sredstvo integracije, pri Vivanteju pa orodje emancipacije. Ta premik od epistemološkega k identifikacijskemu in naposled refleksivnemu diskurzu ponazarja celotno dinamiko habsburških pogledov na lastna ljudstva in njihovo kulturo.

STRATEGIJE OPISA IN PREMIKI IDENTIFIKACIJ

Vzorčno izbrani primeri v tem besedilu kažejo, kako prakse deskripcije v 19. stoletju v regiji Alpe-Jadran niso bile pasivni odsevi resničnosti, temveč tehnologije identifikacije (Fikfak in Schönberger 2024). Pisci so se postavljali kot opazovalci – včasih kot nevtralni zbiralci in raziskovalci, drugič kot zagovorniki lokalne, etnične ali nacionalne kulture – in prek svoje retorike preoblikovali tako lastne identifikacije kot identitete ljudstev, ki so jih opisovali (Slavec Gradišnik 2024). Lahko sklenemo s citatom:

> Tisto, kar so raziskovalci ljudske kulture najbolj iskali v 19. stoletju, je bil res najprej Drugi, a hkrati z njim tudi inverzna podoba sveta [Kupper 1988; navedeno po Portis-Winner 1994:19]. Raziskovalec v 19. stoletju je potreboval dvojno ogledalo ali podobo. V prvem se je prepoznal kot pripadnik določenega naroda in s tem vzpostavil in potrdil svoj položaj v okviru določene družbene lestvice, saj je potreboval to ljudstvo kot mejo, znotraj katere je lahko identificiral svoje interese, identiteto izobraženca, civiliziranca itd. tudi nasproti drugim narodom. Na drugi strani ogledala pa se je moral temu ljudstvu odmakniti, posebej v tistem, v čemer se z njim ni mogel strinjati glede na izrazito razsvetljensko (moderno) naravo svojega razmišljanja, npr. o vražah, veri ipd., prav tako glede na svoj položaj in izobrazbo, s katero si je pridobil drugačne civilizacijske navade in se s tem odmaknil svojemu poreklu. (Fikfak 1999:138)

Zgovoren primer delovanja teh »identifikacijskih tehnologij« sta v Carinthii (Kumpf 1812; Jarnik 1813) zapisani kritiki dveh razsvetljenskih potopiscev (Sartori 1811; Hacquet 1801–1808). Pri Sartoriju in Hacquetu opis deluje kot epistemološki aparat moči – s kategorizacijami, kot so »neumni«, »surovi«, »brez zgodovine«, proizvajata podobo lokalnega prebivalstva kot pasivnega, manjvrednega in brez glasu. S tem ustvarjata asimetrijo, v kateri jezik ni sredstvo sporazumevanja, temveč instrument razločevanja. Kumpf in Jarnik, ki prihajata iz opisanega okolja, na ta diskurz odgovarjata z obratom – z lokalno in etnično identifikacijo. Kumpf kot urednik *Carinthie* brani lokalno kulturo in njeno jezikovno legitimnost, s čimer preoblikuje razmerje med opazovalcem in opazovanim: opisani postanejo nosilci lastnega glasu. Jarnik pa, pod vplivom Herderjevega kulturnega pluralizma, premakne poudarek k etnični identifikaciji – k zagovoru jezika kot nosilca duhovne in kulturne avtonomije. V tem premiku opis postane prostor samoreprezentacije: epistemološki diskurz opazovanja se preoblikuje v identifikacijski diskurz samorazumevanja.

Ta konflikt med razsvetljenskim univerzalizmom in romantičnim pluralizmom razkrije, da opis v 19. stoletju ni bil nevtralno ogledalo družbene realnosti, temveč (prim. Bourdieu 1990) diskurzivna tehnologija moči, ki je odločala, kdo je lahko subjekt kulture in kdo njen objekt. Analiza različnih besedil pokaže, kako so opisi postali interpretacija in posledično intervencija, v razsvetljenski retorični strategiji objektivna klasifikacija in katalogizacija, v romantični pa prepričevanje. V okviru prve strategije reprezentacij so opisani dobili status »divjih, na pol surovih«, potrebnih vodstva v civilizirani svet; v primeru druge so postali legitimni subjekti, »nosilci narodne duše«. A hkrati so se z izbiro strategije prvi opredelili za apologete imperija, drugi pa za glasnike etničnih in nacionalnih interesov.

Opisne prakse v habsburški etnografiji 19. stoletja se razvijejo iz hierarhizacije in eksotizacije, prek kritike in zagovorništva kulture, do sistematičnih in marksističnih med-oz. nadnacionalnih formulacij.

S svojo klasifikacijsko shemo sta Hacquet in Sartori slovensko podeželsko prebivalstvo imela za napol civilizirano, s površnimi vtisi in posplošitvami pa tudi razkrila meje razsvetljenskega in imperialnega pogleda. Zagovornika lokalne (Kumpf) in etnično-nacionalne (Jarnik) kulture sta opredelila prebivalce za kulturne subjekte in s faktografsko kritiko in relativizacijo postavila temelje protoetnografiji.

Korytko je dojemal in obravnaval slovenske pesmi kot arhiv kulture naroda in spodbudil študij folklornega gradiva, romatični pesnik Vraz jih je videl v širšem, ilirskem kontekstu in jih imel za izraz narodne duše (Fikfak 1999). Na Tržaškem je Kandler s faktografsko retoriko vzdrževal most med lojalnostjo cesarju in ponosom na italijansko kulturo, Carla Combija pa je osebno izgnanstvo spodbudilo za prehod v habitus iredentističnega nacionalista. Z iredentistično retoriko je izključil Neitalijane in jih potisnil v vlogo »drugega« (prim. Kalc 2024).

Metodološko je pomemben prehod iz laične v strokovno obravnavo, ki ga označuje Valjavec. Z zapisi v narečju in skrbjo za kontekst je prešel od romantičnega zbiratelja k protoznanstvenemu folkloristu. Krek je kot profesor slavistike v Gradcu institucionaliziral primerjalni študij slovanskih ljudskih kultur in utemeljil akademsko etnografijo.

Dva projekta sta imela posebno mesto, prvi, povezan s Czoernigovo *Ethnographie* ..., ki je s statistiko razkrila realno številčno stanje in kompleksno podobo etnično in nacionalno raznolikega prebivalstva monarhije; drugi je bilo monumentalno delo prestolonaslednika Rudolfa, katerega namen je bil dati glas tem različnim ljudstvom. Vivante je v opisu nacionalizacijskih procesov ob vzhodni strani Jadranskega morja ponudil marksistično kritiko, razgradnjo nacionalistične binarnosti ter odprl možnosti za postnacionalistično etnografijo.

Najbolj drastična politična sprememba se je zgodila pri Dragotinu Dežmanu, slovenskem narodnjaku, ki se je prelevil v Karla Deschmanna in postal zagovornik nemštva in s svojo znanstveno, »nevtralno« retoriko eksotiziral slovenski kulturni prostor. Nasprotno je Trstenjak utrjeval narodno enotnost z geslom »Slovenija je ena, ne razdeljena«.

SPREMEMBA PARADIGME

Paradigmatski razvoj 19. stoletja je potekal od razsvetljenskega univerzalizma, ki je raznolikost obravnaval skozi logiko klasifikacije, objektivnega opisa in administrativnega upravljanja (Hacquet, Sartori, Czoernig), prek romantične individualizacije, ki je poudarila

notranji pogled, jezik in kulturno enkratnost (Kumpf, Jarnik, Korytko, Vraz, Valjavec), do postromantične kritike in institucionalizacije discipline (Krek). V tem prehodu se je etnološka praksa razvila od posplošenega »objektivnega« pogleda k (samo)refleksivni in sistematični obravnavi. Romantični zbiratelji so vednost obogatili z empiričnim gradivom in lokalnim kontekstom, s čimer so opis preoblikovali iz orodja klasifikacije v sredstvo identifikacije in prepričevanja. Razlika je postala znamenje avtentičnosti, jezik pa nosilec kulturne samoreprezentacije. Pluralistični in nadnacionalni poskusi, kot sta *Kronprinzenwerk* in marksistična kritika Angela Vivanteja, so ta razvoj nadalje razširili – od iskanja znanstvene objektivnosti k vzpostavitvi prostora sobivanja različnim identifikacijskim praksam.

Da bi razprli prostor analize, je treba premisliti, kako sta to dinamiko razumela dva marksistična pisca zgodovine etnologije. V okviru konfliktne teorije in marksistične interpretacije je Josef Burszta gledal na razmerje med razsvetljenskim in romantičnim pogledom kot na nasprotje med tezo in antitezo (Burszta 1974:158), Slavko Kremenšek (1980, 1981) pa je romantično perspektivo percipiral kot potencialno antietnološko. A v tem kontekstu sta spregledala osnovno premiso Herderjevega pogleda na posamične kulture.

> Medtem ko je francosko razsvetljenstvo svoj univerzalizem utemeljevalo na enakosti človeških bitij kot razmišljujočih akterjev, je Herder poudaril posamičen prispevek vsake kulturne skupnosti k človeštvu kot celoti. Ker pa je človeštvo vsota svojih številnih elementov, je treba vsako ljudstvo (Volk) preučevati v njegovi individualnosti. (Bunzl 1996:20)

Za zamenjavo razsvetljenske paradigme pa je bil najbolj odločilen romantični jezikovni obrat. V okviru Hamannove in Herderjeve filozofije je nemški romantizem prek Friedricha Schlegla in Friedricha A. Schleiermacherja odkril, da so misli in pojmi neločljivo povezani z jezikom in njegovo rabo. To pomeni, da je jezik ne le način izražanja, temveč tudi konstitutivni okvir za mišljenje (Forster in Steiner 2020). S tem se je filologija uveljavila kot empirična pot do razumevanja kulturnih vzorcev, zgodovinskih sprememb in razlik med skupnostmi.

Romantika je tako zasnovala novo paradigmo humanističnega raziskovanja, ki je povezala filologijo, zgodovinopisje in etnografijo. V habsburškem kontekstu je bil prav ta jezikovni obrat odločilen za oblikovanje folkloristike, saj je bil jezik že od Jarnika dalje obravnavan kot glavni vir, s katerim so etimolog (Jarnik), Korytko, Vraz, Valjavec in Krek utemeljevali študij »duha ljudstva« v pesmih, pripovedih in narečjih. Zbiranje in raziskovanje folklore je tako nastalo ne kot romantična antiteza etnologiji, temveč kot sprememba paradigme: od razsvetljenske klasifikacije k romantičnemu zgodovinskemu in jezikovno utemeljenemu razumevanju kulture.

SKLEP

Analiza etnografskih besedil iz 19. stoletja razkriva retorične strategije, ki so nastale v napetosti med razsvetljensko sistematizacijo in romantično individualizacijo in so ali objektivizirale narode kot pasivne entitete ali jih prikazale kot aktivno vpletene akterje (Spencer 2007). Etnografi so postali prevajalci med kulturami, marsikdaj so bili tudi nosilci posebnih interesov. Primeri iz Koroške, Primorske in Kranjske kažejo, kako so konkretni dogodki, npr. polemike, izgnanstva in politični spori delovali kot prag za preoblikovanje vlog pripovedovalcev in subjektov (Fikfak in Schönberger 2024). V tem okviru lahko zgodovino etnografije obravnavamo kot dinamičen proces interakcij in ne kot linearno zaporedje konfliktov. Posledice menjave paradigme so marsikdaj nenavadne, saj so razsvetljenska posploševanja iskala stabilnost in velikokrat proizvedla stereotipe; romantični jezikovni obrat in prepričevanje pa sta praviloma iskala avtentičnost in hkrati fragmentirala resničnost. Še posebej za romantične pisce pa je značilna temeljna ambivalenca med posameznikom in kolektivom:

> Znotraj kulture izobražencev so bile izpostavljene in uveljavljene vrednote individualne etike, za ljudsko kulturo (pa) so kot posebno vrednoto predpostavljali kolektiv, v katerem gnezdi srčika nacionalne kulture. (Fikfak 1999:127)

Charles Taylor (1989:27) poudarja dejstvo, da se oseba, ki razume sebe in opredeljuje svojo identiteto, lahko šele po pridobitvi bogatih kulturnih in jezikovnih izrazov imenuje polnopravni človeški akter. S tega vidika so pisci s spremembo paradigme, torej z drugače utemeljenimi retoričnimi strategijami in opisi v 19. stoletju ustvarili prostore, v katerih so se tako pri piscih kot pri bralcih lahko pojavila in izrazila nova občutja jaza. Omogočili so nove, prej popolnoma neznane oblike in ravni dojemanja resničnosti. In v tem smislu etnografski spisi niso le zgodovinski vir, bili so ogledalo, v katerem je imperij zagledal samega sebe.

Analiza habsburške etnografije 19. stoletja kaže na pomen praks vmesnosti in fluidnosti: večjezičnost, kulturna hibridnost in pluralizem nikoli niso bili anomalije, ampak konstitutivni elementi (Schemmer in Schönberger 2024). Etnografski opisi so postali orodje za oblikovanje in afirmacijo identifikacijskih praks in hkrati utirali poti novim rešitvam, a tudi ambivalencam in zadregam moderne, refleksivne etnologije.

ZAHVALA IN FINANCIRANJE

Članek je rezultat avstrijsko-slovenskega bilateralnega projekta Diskurzi in prakse vmesnosti v alpsko-jadranski regiji: Celovec, Ljubljana in Trst 1815–1914 (N6-0294), ki ga financirata Österreichische Wissenschaftsfond (FWF) in Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) (2023–2026), ter raziskovalnega programa Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjega življenja (P6-0088, 2022–2027), financiranega s strani Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije. Avtor se zahvaljuje tudi obema recenzentoma za komentarje in sugestije.

REFERENCE

ANTON, Karl G. 1783. *Erste Linien eines Versuches über der alten Slawen Ursprung, Sitten, Gebräuche etc.* Leipzig: Adam Friedrich Böhme.

BAKHTIN, Mikhail M. 1981. *The Dialogic Imagination: Four Essays.* Prev. Michael Holquist in Caryl Emerson. Austin: University of Texas Press.

BAŠ, Angelos. 1978–1980. »Poglavja iz etnološkega dela Stanka Vraza na Slovenskem«. *Traditiones,* vol. 7–9:189–250. URL: https://ojs.zrc-sazu.si/traditiones/issue/view/933/446

BAUM, Wilhelm, ur. 2009. *Urban Jarnik: Romantik, Nationalismus und Panslawismus in Kärnten.* Klagenfurt: Kitab.

BELAJ, Vitomir. 1998. *Die Kunde vom kroatischen Volk. Eine Kulturgeschichte der kroatischen Volkskunde.* St. Augustin: Gardez! Verlag.

BERLIN, Isaiah. 1999. *The Roots of Romanticism.* Princeton: Princeton University Press.

BERTOŠA, Miroslav. 1974. »Pogledi Carla Combija na povijest Istre i etnički sastav njezina pučanstva«. *Časopis za suvremenu povijest,* vol. 6/3:25–37. URI: https://hrcak.srce.hr/219368

BOURDIEU, Pierre. 1990. *The Logic of Practice.* Cambridge: Cambridge Polity Press.

BUNZL, Matti. 1996. »Franz Boas and the Humboldtian tradition: From Volksgeist and Nationalcharakter to an anthropological concept of culture«. *History of Anthropology Newsletter,* vol. 23/2:17–78.

BURSZTA, Józef. 1974. *Kultura ludowa – kultura narodowa. Szkice i rozprawy.* Poznań: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

CERTEAU, Michel de. 1980. *L'invention du quotidien.* Paris: Union generale d'editions.

CHARTIER, Roger. 1994. *The Order of Books: Readers, Authors, and Libraries in Europe between the Fourteenth and Eighteenth Centuries.* Stanford, Calif.: Stanford University Press.

CHERNISS, Joshua in Henry HARDY. 2023. »Isaiah Berlin«. V *The Stanford Encyclopedia of Philosophy,* ur. Edward N. Zalta in Uri Nodelman. URL: https://plato.stanford.edu/archives/win2023/entries/berlin/

CLIFFORD, James. 1988. The *Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

COMBI, Carlo. 1860–1861. *Etnografia dell'Istria.* Capodistria: Tipografia di G. T. Gatti.

CZEITSCHNER, Susanne. 2003. »Discourse, hegemony and polyglossia in the judicial system of Trieste in the 19th century«. V *Diglossia and Power: Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire,* ur. Rosita Rindler Schjerve. Berlin: De Gruyter, 69–105.

CZOERNIG, Karl von. 1857. *Ethnographie der österreichischen Monarchie: mit einer etnographischen Karte in vier Blaettern.* Wien: K. K. Hof- und Staatsdruckerei. URN: https://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb10000114-1

DECKER, Philipp. 2023. »Nationalities without Nationalism? The Cultural Consequences of Metternich's Nationality Policy«. *Nationalities Papers,* vol. 51/6:1357–1374. DOI: https://doi.org/10.1017/nps.2022.35

Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild (Kronprinzenwerk). 1885–1902. Wien: Verlag der Österreichisch-Ungarischen Monarchie.

FAIRCLOUGH, Norman. 1992. *Discourse and Social Change.* Cambridge: Polity.

FIKFAK, Jurij. 1999. *Ljudstvo mora spoznati sebe. Podobe narodopisja v drugi polovici 19. stoletja.* Ljubljana: Založba ZRC – Založba Forma 7. DOI: https://doi.org/10.3986/9616182714

FIKFAK, Jurij. 2003. »Balthasar Hacquet in njegovo razumevanje etnografije«. *Hacquetia,* vol. 2/1:45–63.

FIKFAK, Jurij, ur. 2006. *Gregor Krek (1840–1905): filologija in slovanstvo.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

FIKFAK, Jurij. 2008. »Der Ethnograph und seine Sprache in der Beschreibung des Anderen«. V *Ethnographie in Serie*, ur. Jurij Fikfak in Reinhard Johler. Wien: Institut für Europäische Ethnologie, 81–94.

FIKFAK, Jurij in Reinhard JOHLER, ur. 2008. *Ethnographie in Serie: Publikationsweisen und Kanonisierungsprozesse in Europa 1850–1900.* Wien: Institut für Europäische Ethnologie.

FIKFAK, Jurij in Klaus SCHÖNBERGER. 2024. »Ethnographic Descriptions of 'Land und Leute' in the Alps-Adriatic Region in the 19th Century«. *Traditiones,* vol. 53/3:7–19. DOI: https://doi.org/10.3986/traditio2024530301

FORSTER, Michael N. in Lina STEINER. 2020. »Introduction«. V *Romanticism, Philosophy, and Literature,* ur. Michael N. Forster in Lina Steiner. Cham: Palgrave Macmillan. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-40874-9_1

FOUCAULT, Michel. 1969. *L'Archéologie du savoir.* Paris: Editions Gallimard.

HACQUET, Balthasar. 1801–1808. *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven, welche in den österreichischen Staaten wohnen: mit ihren Wohnungsarten, Lebensart, Sitten, Gebräuchen und Trachten.* Leipzig: Breitkopf & Härtel. URN: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-DE5DSQTZ

HERDER, Johann G. 1784. *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit.* Riga: J. F. Hartknoch. URN: https://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb11216771-6

HOLFELDER, Ute, Janine SCHEMMER, Christian FRÜHWIRTH in Gabriele BRUNNER. 2024. »The Alps-Adriatic Region – an 'Area of Transition': Doing In-Between in Travel Literature of the 19th Century«. *Traditiones,* vol. 53/3:45–71. DOI: https://doi.org/10.3986/Traditio2024530303

JARNIK, Urban. 1813. »Ueber die Gailthaler in Kärnten«. *Vaterländische Blätter,* vol. 44, 45, 46, 48, 69, 70.

JARNIK, Urban. 1984 (1826). *Andeutungen über Kärntens Germanisierung – Pripombe o germanizaciji Koroske.* Celovec: Drava/SZI.

KALC, Aleksej. 2024. »Trieste Ethnographies in the Eyes of Contemporary Observers in the 19th and Early 20th Centuries«. *Traditiones,* vol. 53/3:137–161. DOI: https://doi.org/10.3986/Traditio2024530306

KANDLER, Pietro. 1846–1852. *Storia dell'Istria.* Trieste: Tipografia Lloyd Austriaco.

KATSCHNIG, Gerhard. 2024. »Indications of the In-Between in Works of W. Wabruschek-Blumenbach and F. Umlauft: A Case Study of Two Habsburg Ethnographers«. *Traditiones,* vol. 53/3:73–98. DOI: https://doi.org/10.3986/traditio2024530304

KLOBČAR, Marija. 2022. »Simbolne reprezentacije ziljskega žegna, ziljske noše in vojvodskega prestola v spreminjanju kolektivnih identitet na avstrijskem Koroškem«. V *Kolektivne identitete skozi prizmo zgodovine dolgega trajanja,* ur. Vanja Kočevar. Ljubljana: Založba ZRC, 519–554. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610506423

KÖSTLIN, Konrad. 1991. »Der Alltag und das ethnografische Präsens«. *Ethnologia Europaea,* vol. 21/1:71–85. DOI: https://doi.org/10.16995/ee.1283

KREK, Gregor. 1874. *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*. Graz: Leuschner & Lubensky. URN: https://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb11167719-7

KREMENŠEK, Slavko. 1980. »Razsvetljenstvo in etnološka misel«. V *Obdobja 1.*, ur. B. Paternu, F. Jakopin in J. Koruza. Ljubljana: Univerza, Znanstveni inštitut FF, 409–419.

KREMENŠEK, Slavko. 1981. »Etnološka misel v obdobju romantike«. V *Obdobja 2.*, ur. B. Paternu, F. Jakopin in J. Koruza. Ljubljana: Univerza, Znanstveni inštitut, 525–53.

KUMPF, Johann G. 1812. *Kritische Andeutungen. Eine nothwendige Beylage zum zweyten Bande von Dr. F. Sartori neuester Reise u.s.w.* Klagenfurt: Kleinmayr.

LINDENFELD, David. 1997. *The Practical Imagination: The German Sciences of State in the Nineteenth Century.* Chicago: University of Chicago Press.

LJUBOJA, Dušan. 2018. »Herder's Ideas and the Pan-Slavism: A Conceptual-Historical Approach«. *Pro&Contra. Central European Studies in Humanities,* vol. 2/2:67–85. DOI: https://doi.org/10.33033/pc.2018.2.67

MLAKAR, Anja. 2022. »Valuable ancient remnants and superstitious foolishness: religiosity, nationalism, and enchantment in 19th century Slovenian folklore«. *Acta Histriae,* vol. 30/3:681–708. DOI: https://doi.org/10.19233/AH.2022.29

MEYER, J. H. F. in Ray LAND. 2003. »Threshold concepts and troublesome knowledge«. *ISL10 Improving Student Learning.* Oxford: Oxford Brookes University, 412–424.

MONTAIGNE, Michel de. 1580–1588. *Essais.* Bordeaux: Simon Millanges.

NOVAK, Vilko. 1972. »Emila Korytka nemški članki o slovenskem ljudskem izročilu«. *Traditiones,* vol. 1:27–52. URL: https://ojs.zrc-sazu.si/traditiones/issue/view/944/456

PARICIO, Javier. 2021. »Perspective as a threshold concept for learning history«. *History Education Research Journal,* vol. 18/1:109–125. DOI: https://doi.org/10.14324/herj.18.1.07

RINDLER SCHJERVE, Rosita, ur. 2003. *Diglossia and Power: Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire.* Berlin: De Gruyter. DOI: https://doi.org/10.1515/9783110197204

RUTAR, Simon. 1896. *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra.* Ljubljana: Matica Slovenska. URN: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-LQN6SY6Y

SARTORI, Franz. 1811. *Neueste Reise durch Oesterreich ob und unter der Ens, Salzburg, Berchtesgaden, Kärnthen und Steyermark.* Wien: Im Verlag bey Anton Doll. URN: https://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb10469903-9

SCHEMMER, Janine in Klaus SCHÖNBERGER. 2024. »Doing In-Between in the 19th Century in the Alps-Adriatic Region«. *Traditiones,* vol. 53/3:21–44. DOI: https://doi.org/10.3986/Traditio2024530302

SCHLÖZER, August Ludwig von. 1804. *Theorie der Statistik. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.* URN: https://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb10430138-7

SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid. 2024. »Images of Peoples: Two 19th-Century 'Ethnographies' of the Habsburg Empire«. *Traditiones,* vol. 53/3:105–130. DOI: https://doi.org/10.3986/traditio2024530305

SPENCER, V. A. 2007. »In Defense of Herder on Cultural Diversity and Interaction«. *The Review of Politics,* vol. 69/1:79–105. DOI: https://doi.org/10.1017/S0034670507000320

STANONIK, Marija. 2012. *Folkloristični portreti iz treh stoletij: od baroka do moderne.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

STEINMETZ, Alicia. 2020. »Value Pluralism and Tragic Loss«. *Critical Review,* vol. 32/4:556–573. DOI: https://doi.org/10.1080/08913811.2020.1907087

ŠUBIC, Simon. 1859. »Nekaj o poduku našega naroda«. *Slovenski glasnik,* no. 3:63–64.

TAYLOR, Charles. 1989. *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

TONCICH, Francesco in Hubert BERGMANN. 2022. »Entdecker, Hüter und Promotor der küstenländischen 'Altertümer': Pietro Kandler«. *Österreichisches Biographisches Lexikon,* URL: https://www.oeaw.ac.at/de/acdh/oebl/biographien-des-monats/2022/jaenner

TURNER, Victor. 1969. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure.* Chicago: Aldine.

VAN GENNEP, Arnold. 1960. *The Rites of Passage.* Hove: Psychology Press.

VERMEULEN, Hans F. 2015. *Before Boas: The Genesis of Ethnography and Ethnology in the German Enlightenment.* Lincoln: University of Nebraska Press.

VIVANTE, Angelo. 1912. *Irredentismo adriatico.* Milano: Treves.

WIRTZ, Kristina. 2016. »The living, the dead, and the immanent: Dialogue across chronotopes«. *HAU: Journal of Ethnographic Theory,* vol. 6/1:343–369. DOI: https://doi.org/10.14318/HAU6.1.019

YACK, Bernard. 2013. »The significance of Isaiah Berlin's Counter-Enlightenment«. *European Journal of Political Theory,* vol. 12/1:58–79. DOI: https://doi.org/10.1177/1474885112463649

ZORZENON, Luca, ur. 2017. *Angelo Vivante e il tramonto della ragione.* Trieste: Centro Studi Scipio Slataper.

ZWITTER, Fran. 1967. »The Slovenes and the Habsburg Monarchy«. *Austrian History Yearbook*, vol. 3/2:159–188. DOI: https://doi.org/10.1017/S0067237800018762

ŽITKO, Salvator. 1993. »Slovenska Istra v 19. stoletju s političnega, upravnega in nacionalnega vidika«. *Acta Histriae,* vol. 1/1:109–116. URN: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-DALWXQ4T

ŽITKO, Salvator. 2015. »Od iredentizma do intervencionizma: na prelomu 19. in 20. stoletja do vstopa Italije v prvo svetovno vojno«. *Annales,* vol. 25/4:861–884. URL: http://zdjp.si/wp-content/uploads/2015/12/Pages-from-Annales-SHS-25-2015-4_ŽITKO_LOWRES.pdf

Between Universalism and Pluralism: Ethnographic Representations and Identification Practices in the Alps-Adriatic Region

Jurij Fikfak

The paper examines writing strategies, rhetorical questions, and descriptive styles in nineteenth-century ethnographic texts from the Alpine–Adriatic region within the Habsburg Empire. Based on four case studies – the Carinthian critiques, the historiography of the Austrian Littoral, the nationalisation of ethnography in Carniola, and broader synthetic works such as Rudolf's Kronprinzenwerk and Vivante's Irredentismo Adriatico – it analyses how rhetorical practices navigated between imperial unification and national differentiation. Influenced by Enlightenment universalism and Romantic pluralism, these practices transformed modes of identification: from portrayals of the exotic "Other" to the formation of cultural subjects.

Keywords: *rhetorical strategies, ethnography, identification practices, universalism, pluralism, Alpe-Adria, linguistic turn*

Articles published in this journal are Open Access and can be distributed under the terms and conditions of the Creative Commons license Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)